

Особливості захисту прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні

Олександр Сотніков¹, Світлана Сорока²

Опубліковано	Секція	УДК
20.12.2025	Право	343.122

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18040057>

Анотація. В статті розглянуто особливості захисту прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. Відзначено, що Конституція України гарантує захист прав і свобод людини та громадянина, а також покладає на державу обов'язок забезпечувати їх реалізацію. Водночас особливої уваги потребують неповнолітні, як найбільш уразлива категорія осіб, права яких мають бути захищені в пріоритетному порядку. Це стосується всіх сфер життя, в тому числі і під час здійснення кримінального провадження де забезпечення захисту прав неповнолітнього потерпілого потребує підвищених гарантій безпеки, підтримки й справедливого поводження. Акцентовано, що кожній галузі законодавства притаманні свої особливості, так КПК України суттєво розширює і деталізує зазначені конституційні засади, вводячи спеціальні гарантії, спрямовані на мінімізацію ризиків повторної травматизації дитини та забезпечення її права на справедливе правосуддя. Для неповнолітнього потерпілого законодавець передбачає певні особливості при проведенні допиту, а саме до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар. Неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник. Розглянуто особливості участі кожного учасника кримінального провадження, який залучається слідчим під час проведення слідчих дій з неповнолітнім потерпілим. Запропоновано внести зміни до ст. 58 КПК України щодо обов'язкового залучення представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що захист прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні включає комплекс юридичних, процесуальних, психологічно-правових та захисних заходів, які спрямовані на забезпечення їхніх прав, безпеки та доступу до правосуддя. Неповнолітній потерпілий є особою з підвищеною вразливістю, а її захист — обов'язок держави. Надання правничої допомоги дітям-потерпілим є ключовою умовою реалізації принципу найкращих інтересів дитини та ефективного доступу до правосуддя. Аналіз чинного законодавства свідчить, що КПК України містить розширені гарантії, спрямовані на захист дитини від повторної травматизації та на створення умов для її безпечної участі у процесуальних діях. Водночас значна частина практичних аспектів допиту неповнолітніх, зокрема вимоги до залучення педагога, психолога чи

¹ аспірант кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» ORCID:0009-0004-0049-8109

² К.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» ORCID:0009-0004-0049-8109

представника потерпілого, залишаються недостатньо врегульованими, що потребує внесення відповідних змін до законодавства.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітній потерпілий, законний представник, психолог, педагог, представник неповнолітнього потерпілого, слідчий.

Peculiarities of protecting the rights of a minor victim in criminal proceedings

Annotation. The article examines the specific features of protecting the rights of juvenile victims in criminal proceedings. It is noted that the Constitution of Ukraine guarantees the protection of human and citizen rights and freedoms, and imposes on the state the obligation to ensure their implementation. At the same time, minors, as the most vulnerable category of persons, require special attention, and their rights must be protected as a priority. This applies to all spheres of life, including criminal proceedings, where ensuring the protection of a juvenile victim's rights requires enhanced guarantees of safety, support, and fair treatment. It is emphasized that each branch of legislation has its own peculiarities. The Criminal Procedure Code of Ukraine significantly expands and details the constitutional principles, introducing special guarantees aimed at minimizing the risks of repeated traumatization of the child and ensuring their right to fair justice. For juvenile victims, the legislator provides specific features during interrogation, namely the mandatory involvement of their legal representative, a teacher or psychologist, and, if necessary, a doctor. A juvenile victim in criminal proceedings may also be represented by an authorized representative. The article considers the role of each participant in criminal proceedings engaged by the investigator during investigative actions involving a juvenile victim. It is proposed to amend Article 58 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to require the mandatory involvement of a representative of the juvenile victim in criminal proceedings. The conclusion is drawn that the protection of the rights of juvenile victims in criminal proceedings includes a complex of legal, procedural, psychological, and protective measures aimed at ensuring their rights, safety, and access to justice. A juvenile victim is a person with increased vulnerability, and their protection is the duty of the state. Providing legal assistance to child victims is a key condition for realizing the principle of the best interests of the child and effective access to justice. Analysis of current legislation shows that the Criminal Procedure Code of Ukraine contains extended guarantees aimed at protecting the child from repeated traumatization and creating conditions for their safe participation in procedural actions. At the same time, many practical aspects of interrogating minors, particularly the requirements for involving a teacher, psychologist, or representative of the victim, remain insufficiently regulated, which necessitates appropriate legislative amendments.

Keywords: criminal proceedings, juvenile victim, legal representative, psychologist, teacher, representative of the juvenile victim, investigator.

Вступ

Постановка проблеми. Конституція України гарантує захист прав і свобод людини та громадянина, а також покладає на державу обов'язок забезпечувати їх реалізацію. Водночас особливої уваги потребують неповнолітні, як найбільш уразлива категорія осіб, права яких мають бути захищені в пріоритетному порядку, це стосується всіх сфер життя, в тому числі і під час здійснення кримінального провадження де забезпечення захисту прав неповнолітнього потерпілого потребує підвищених гарантій безпеки, підтримки й справедливого поводження. Попри закріплені Конституцією України гарантії, на практиці реалізація прав і свобод неповнолітніх потерпілих стикається з низкою проблем. Особливий статус дитини як потерпілого вимагає від держави не лише формального закріплення правових механізмів захисту, а й створення реальних умов для їх ефективного застосування. Саме тому питання забезпечення належного захисту

прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні набуває особливої актуальності та потребує детального аналізу.

Аналіз дослідження проблеми. Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних та іноземних науковців, зокрема: С.Є. Абламського, І.О.Бандурки, В.П.Бож'єва, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, В.Т. Нора, Т.В. Омельченка, М.С. Строговича, Л.Д. Удаловой, О.Г. Яновської та ряду інших дослідників.

Мета статті – дослідити особливості захисту прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.

Результати

Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України передбачає систему дієвих засобів та механізмів для забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження. Усі стадії кримінального судочинства детально врегульовані й ґрунтуються на демократичних та гуманістичних принципах, а норми процесуального права взаємопов'язані з матеріальним правом і практичною діяльністю суб'єктів правозастосування. Відтак у ситуації вчинення кримінального правопорушення держава покликана насамперед гарантувати захист законних прав та інтересів громадян. Саме тому робота органів, що здійснюють кримінальне провадження, має бути зорієнтована на реальне забезпечення правових гарантій для всіх учасників процесу та ефективне відновлення порушених прав, насамперед прав потерпілого. Як зазначає В.Т.Нор, що потерпілий (жертва злочину) є важливим учасником кримінального провадження, а залишається на другому плані як законодавчої, так і правозастосовної практики. На законодавчому рівні це виявляється в диспропорції обсягу процесуальних прав потерпілого та обвинуваченого, в недотриманні засади рівності всіх громадян (а також учасників кримінального провадження) перед законом і судом, а також засади змагальності [1]. Це пояснюється тим, що у попередні роки при розслідуванні кримінальних справ основний акцент робився переважно на особі обвинуваченого та забезпеченні його прав і свобод. Кримінально-процесуальне законодавство минулих періодів фактично не містило чіткого визначення процесуального статусу потерпілого, а також переліку його прав і обов'язків. Важливим етапом у формуванні цього інституту стали зміни, запроваджені КПК УРСР 1960 року, яким уперше було закріплено потерпілого як самостійного учасника кримінального провадження. Відтоді він посів належне місце серед учасників кримінального процесу, що мають власний та законно обґрунтований інтерес у провадженні. КПК України 2012 року визначив його процесуальний статус під час здійснення кримінального провадження, права і обов'язки, відвів окремий параграф, а в теоретичній класифікації учасників - відніс до окремої групи.

Відповідно до ст. 55 КПК України потерпілою у кримінальному провадженні визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди [2]. Доцільно зазначити, що норми КПК України здебільшого орієнтовані на регулювання процесуального статусу повнолітнього потерпілого, тоді як питання забезпечення прав неповнолітнього потерпілого врегульовані не в повному обсязі та потребують додаткового нормативного уточнення й гарантій. КПК України в ст. 3 дає роз'яснення, що малолітньою особою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітньою особою є малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2]. Як зазначає І.О. Бандурка діти складають особливу категорію населення, яка потребує надання особливого правового захисту в силу фізичної та розумової незрілості, в чітко регламентованому правовому статусі, тому що діти більшою мірою, ніж дорослі, залежать від держави, оточення та системи соціальних інститутів. Така специфіка прав дитини є підставою для виділення їх в окремий інститут права [3,с.48]. Тому,

проблематика забезпечення права на захист неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні набуває особливої актуальності в умовах сучасних трансформацій кримінального процесу та зростання рівня злочинності, що зачіпає дітей як одну з найбільш вразливих соціальних груп. Забезпечення прав дитини в кримінальному провадженні є одним із ключових елементів системи правосуддя, орієнтованого на дитину. Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю, що вимагає особливого підходу до захисту дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, ст. 52 цього ж закону гарантує рівність дітей у правах та забороняє будь-яке насильство та експлуатацію дитини, переслідуючи їх за законом. Україна також є стороною Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), яка визначає пріоритет найкращих інтересів дитини (ст. 3) та гарантує захист її прав під час будь-яких судових процедур (ст. 12, 19, 34) [4]. Крім того Рада Європи визначає пріоритетами і головними такі напрями роботи держав у сфері захисту прав дітей: запобігання насильству, забезпечення рівних можливостей, безпечний доступ до технологій, створення дружнього до дитини правосуддя, гарантування права бути почутим та захист у кризових ситуаціях. У частині правосуддя особливий акцент робиться на тому, щоб судові процедури були зрозумілими, безпечними та максимально адаптованими до потреб дитини, аби уникнути її повторної травматизації та забезпечити довіру до системи. Відповідно 14 липня 2025 року Кабінетом міністрів України було прийнято розпорядження № 708-р «Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках» чим підтверджується, що стратегічні орієнтири Ради Європи враховано, відповідно це свідчить і про те, що забезпечення прав дитини в кримінальному провадженні має виходити за межі формального виконання норм закону та зосереджуватися на створенні безпечного, зрозумілого та підтримувального середовища для неповнолітніх учасників процесу. Саме тому особливої ваги набуває запровадження процедур, які мінімізують негативний психологічний вплив на дитину та гарантують їй можливість брати участь у провадженні без страху, тиску чи повторної травматизації. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність подальшого аналізу національних механізмів реалізації принципу дружнього до дитини правосуддя та їх відповідності європейським стандартам. Тому проаналізуємо це відповідно до національного законодавства. Права дитини, зазначає Н.М. Опольська, є об'єктивно визначеними соціально- економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантованими державою. Це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя й гармонійного розвитку, здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб [5, с. 16]. Отже, гарантії захисту прав неповнолітніх є конституційно визначеним пріоритетом державної політики. Проте кожній галузі законодавства притаманні свої особливості, так КПК України суттєво розширює і деталізує зазначені конституційні засади, вводячи спеціальні гарантії, спрямовані на мінімізацію ризиків повторної травматизації дитини та забезпечення її права на справедливе правосуддя. Відповідно до ч.2 ст. 55 КПК України у потерпілого права та обов'язки виникають відразу після подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [2]. Відповідно з цього моменту слідчий може проводити з такою особою слідчі (розшукові) дії, а саме допит потерпілого. Для неповнолітнього потерпілого законодавець передбачає певні особливості при проведенні допиту, а саме до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник, педагог або психолог, а за необхідності - лікар. Виходячи з вимог ст. 59, 226 КПК України участь законного представника, психолога або педагога має бути обов'язковою, лікар може бути присутній за необхідності. Отже, за відсутності обов'язкових учасників допиту слідчий не вправі проводити допит неповнолітнього

потерпілого. Законними представниками можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), якщо їх не має - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній (ч.ч.1,2 ст. 44 КПК України)[2], перелік хто може бути законними представниками є вичерпним, після залучення до кримінального провадження законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, йому як законному представнику неповнолітнього потерпілого слідчий зобов'язаний роз'яснити його права і обов'язки і, як правило, метою його участі у кримінальному провадженні є забезпечення інтересів та участі неповнолітнього потерпілого, при цьому він може не володіти юридичними знаннями. Законодавець також чітко визначає обов'язки слідчого органу досудового розслідування, відповідно до ст. 40 КПК України слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій [2]. Відповідно у процесі досудового розслідування слідчий зобов'язаний забезпечити особливий підхід до неповнолітнього потерпілого, виходячи з його віку, рівня розвитку та психологічної вразливості. Зокрема, слідчий повинен встановити, чи не суперечать інтереси законного представника інтересам неповнолітнього (ч. 4 ст. 44 КПК України). Це є необхідною умовою для правильного визначення особи, яка буде представляти дитину на всіх етапах кримінального провадження. Крім того, слідчий має визначити потребу у залученні під час допиту педагогічного працівника або психолога, що впливає з вимог ст. 226, 227 КПК України. Участь таких спеціалістів є важливою для забезпечення безпечного й коректного проведення слідчої дії, попередження повторної травматизації дитини та створення умов, у яких неповнолітній може вільно висловлювати свої показання. Також слідчий повинен з'ясувати, чи потребує неповнолітній потерпілий лікарської, психологічної, реабілітаційної або іншої спеціальної допомоги, адже це може вплинути на форму, тривалість та допустимість його участі в процесуальних діях. Відповідно, для вирішення цих питань слідчий повинен здійснити попередню оцінку психоемоційного стану та індивідуальних потреб дитини, враховуючи інформацію від батьків чи інших законних представників, психологів, педагогів, медичних працівників, а також висновки відповідних експертів (за потреби). Отже, проведення слідчих дій за участю неповнолітнього потерпілого має здійснювати слідчий, який володіє спеціальною підготовкою для роботи з дітьми, крім того, допит має здійснюватися в «зелених кімнатах», спеціально обладнаних для допиту неповнолітнього потерпілого. Враховуючи всі вищезазначені дії слідчого, на перший погляд, можуть здатися такими, що потребують значного часу й можуть затягнути досудове розслідування. Адже, якщо ці всі вимоги будуть дотримані, то навпаки — забезпечують його ефективність та допустимість доказів. Але довгий час для слідчого було складним питання щодо призначення психолога або педагога, оскільки законодавець не висуває вимоги до даної категорії осіб. Так, О.С. Анненко, П.М. Зубаков пропонували наступні вимоги до педагога, який запрошується для участі в проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього: 1) наявність спеціальних (педагогічних), здобутих в результаті отримання спеціальної освіти знань та/або досвіду практичної педагогічної діяльності; 2) особа повинна професійно займатися педагогічною діяльністю серед малолітніх або неповнолітніх і перебувати на посаді, віднесеній до педагогічних працівників; 3) відповідність статі педагога статі неповнолітнього; 4) дотримання засади незацікавленості педагога в результатах кримінального провадження [6,с.121]. Дана пропозиція є слушною, проте наказом Міністерства освіти і науки України 22 травня 2018 року № 509 було прийнято положення про психологічну службу у системі освіти України. З цього часу діє психологічна служба, що забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних

особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти. Психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи, соціально-педагогічний патронаж здійснюють соціальні педагоги. Відповідно, це фахівці з обов'язковою спеціальною освітою та визначеними кваліфікаційними вимогами [7]. Отже, запровадження посад психолога й соціального педагога в закладах освіти, на нашу думку, полегшує слідчому залучення підготовленого фахівця для допиту неповнолітнього потерпілого, що значно спрощує організацію такої слідчої дії. Також у ч.1 ст. 58 КПК України зазначено, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником [2]. Зміст цієї норми вказує на те, що участь представника потерпілого не є обов'язковою. Проте законом України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачено надання безоплатної вторинної правничої допомоги яка є видом державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя і відповідно до п. 2 ст. 14 суб'єктами права на безоплатну вторинну правничу допомогу є діти щодо здійснення представництва інтересів осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами [8] Проте, дуже незначна кількість дітей користується таким правом, так, згідно з інформацією Координаційного центру з надання правничої допомоги у 2022 році лише 139 дітей скористалися правом на отримання послуги здійснення представництва у кримінальних провадженнях, де діти визнані потерпілими або стали свідками таких злочинів. У 2023 році майже втричі збільшилася кількість звернень дітей у справах, де вони визнані потерпілими/свідками у кримінальних провадженнях, - 416 дітей у 360 справах [9]. Враховуючи, що участь представника потерпілого в тому числі і неповнолітнього у кримінальному провадженні не є обов'язковою, а КПК України не врегульовано хто має залучати представника неповнолітнього потерпілого, отже, на нашу думку, ініціювати його залучення може як сам слідчий, так і законний представник неповнолітнього потерпілого, якому має бути чітко роз'яснено це право. Участь представника неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні полягає в забезпеченні реалізації та захисту прав і законних інтересів дитини, участі від його імені у слідчих та процесуальних діях, поданні клопотань і скарг, отриманні та наданні доказів, а також у контролі за дотриманням спеціальних гарантій, передбачених для неповнолітніх, отже представник має надати неповнолітньому потерпілому професійну правничу допомогу, забезпечити юридичний захист його прав та інтересів. Враховуючи, що представник потерпілого це фахівець у галузі права, відповідно за його участі інтереси неповнолітнього потерпілого будуть дотримані в більшому обсязі. Проте, залишається питанням, чи доцільна обов'язкова участь представника неповнолітнього потерпілого у всіх кримінальних провадженнях? На нашу думку, ні, не є доцільною. Проте сьогодні значна увага приділяється захисту прав неповнолітніх потерпілих, які постраждали від різних форм насильства, тому уявляється, участь представника неповнолітнього потерпілого має бути обов'язковою у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, в інших випадках за рішенням слідчого або законного представника неповнолітнього потерпілого. Враховуючи вищевикладене, пропонуємо: внести зміни до ст. 58 КПК України і доповнити її частиною 5, яку викласти у наступній редакції:

5. Участь представника неповнолітнього потерпілого є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування

Висновки

Захист прав неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні включає комплекс юридичних, процесуальних, психологічно-правових та захисних заходів, які спрямовані на забезпечення їхніх прав, безпеки та доступу до правосуддя. Неповнолітній потерпілий є особою з підвищеною вразливістю, а її захист — обов'язок держави. Надання правничої допомоги дітям-потерпілим є ключовою умовою реалізації принципу найкращих інтересів дитини та ефективного доступу до правосуддя. Аналіз чинного законодавства свідчить, що КПК України містить розширені гарантії, спрямовані на захист дитини від повторної травматизації та на створення умов для її безпечної участі у процесуальних діях. Водночас значна частина практичних аспектів допиту неповнолітніх, зокрема вимоги до залучення педагога, психолога чи представника потерпілого, залишаються недостатньо врегульованими, що потребує внесення відповідних змін до законодавства.

Список використаних джерел

1. Нор В.Т. Удосконалення процесуального статусу потерпілого від злочину та системи гарантій захисту його прав і законних інтересів. URL: <http://radnuk.info/component/content/article/24955>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
3. Бандурка І.О. Права дитини та деякі проблеми пов'язані з їх застосуванням. Право.ua. 2021(№ 4).
4. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
5. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. 22 с.
6. Анненко О.С., Зубаков П.М. Участь педагога у кримінальному провадженні. LEX PORTUS. 2017(№ 6 (8)).
7. Положення про психологічну службу у системі освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>
8. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
9. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2025р. № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>